

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В ОСВІТІ ТА ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОНЯТЬ «КУЛЬТУРА» ТА «ОСВІТА»

О. П. МАЗУРКЕВИЧ

Осмислення проблем освіти в широкому соціально-культурному контексті є одним із найважливіших завдань сьогодення. Сучасні вчені прагнуть досягнути загальнокультурний сенс масштабних процесів глобалізації, розглянути проблему в культурно-історичному та соціокультурному ракурсах, знайти культурні альтернативи цьому явищу. Пошуки моделей змісту освіти, адекватних сучасному типу культури, що відповідають новому етапу розвитку цивілізації, складають одне з актуальних завдань сучасної педагогіки. Водночас на передній план виходить необхідність розробки теоретичних основ цілісного навчально-виховного процесу стосовно таких категорій, як зміст, методи та організація навчання. Розв'язання зазначених завдань вимагає звернення до фундаментальних витоків освіти, розгляду їх як частини культури, культуротворчого процесу.

У педагогічній науці проблемам моделювання змісту вищої освіти були присвячені праці таких вітчизняних дослідників, як А. Алексюк, В. Андрущенко, Є. Барбіна, І. Богданова, Є. Бондаревська, С. Гончаренко, В. Ільїн, М. Каган, В. Огнев'юк, О. Пехота, В. Сластьонін, С. Сисоєва та зарубіжних: Я. Гайда, Т. Левовицький, Є. Нікіторович, А. Гайдзіца та ін. Культурологічна модель змісту освіти досліджувалася такими науковцями, як Н. Бордовська, С. Гессен, І. Зязюн, І. Ісаєв, І. Лернер, О. Рудницька та ін.

Однак, наявність значної кількості наукових праць не забезпечила всебічного розкриття взаємозв'язку понять культури та освіти. А відтак **мета статті** полягає в розкритті взаємозв'язку понять „культура” та „освіта”, що лежить в основі культурологічного аспекту в освіті.

Будь-які зміни, що відбуваються у суспільстві, ставлять перед системою освіти нові завдання, які визначають необхідність пошуку нових підходів, котрі б дозволили цій системі давати ефективні відповіді на виклики сьогодення. Для того щоб зрозуміти специфіку культури і освіти, а також їхнє співвідношення між собою, доцільно зупинитись на цих поняттях та їхній взаємозумовленості.

Отже, проаналізуємо поняття „культура”. Аналіз наукових джерел свідчить, що існує багато визначень культури. Одні учені під культурою розуміють цінності духовного життя. Інші, звужуючи це поняття, відносять до культури лише ідеологію, яка повинна обслуговувати сферу виробництва. Деякі культурологи вважають, що сьогодні існує понад 500 визначень терміну „культура” [4, с. 12]. Це пояснюється багатогранністю феномена та широким вживанням у конкретних дисциплінах.

Власне термін „культура” має латинське походження від *colere* – обробляти, заселяти, вирощувати, опікуватись чимось; похідне від нього – *cultus* (вшанування). Звідси „культ” – богів, предків, культ сили, культ кохання тощо. Також і *colonus* – колонія, тобто, заселена земля; *agri cultura* – обробіток землі, вирощування [4, с. 14].

Пізніше М. Цицерон вживає слово *cultura* метафорично: на його думку, основне завдання філософії – культивувати, випестувати, вирощувати в людині мудрість, робити з неї добродісного громадянина, навчивши її вшановувати розум; тобто філософія є культом розуму [13, с. 26]. Ця метафора закріпилася, стала звичною і з кінця XVIII – упродовж XIX ст. в європейських мовах слово „культура” вживається як означення чогось прогресивного та удосконаленого. У тлумачному словнику російської мови В. Даля знаходимо, що культура – це „обработка и уход, возделывание, возделка; образование, умственное и нравственное; говорят даже культивировать вместо обрабатывать, возделывать, образовывать” [5, с. 116]. Зазначимо, що і дотепер слово „культура” широко вживається як загальна назва вирощуваних (культивованих) у штучних умовах біологічних об'єктів: рослин, грибів, бактерій, інших мікроорганізмів, окремих тканин, клітин чи органів.

Стосовно людини тривалий час термін „культура” вживався рівнобіжно із терміном „цивілізація” у значенні певного рівня здобутків суспільства – царини законності, громадського порядку, вихованості, манери поведінки представників цієї спільноти, загалом способу життя, який протиставлявся дикому, „варварському”.

Хочемо зазначити, що слововживання терміну „культура” залишається багатозначним, його єдиного загальноприйнятого тлумачення наразі не існує. Проте, нам імпонує думка П. Гуревича, який під „культурою” розуміє сукупність матеріальних і духовних цінностей, що відображують активну творчу діяльність людей в освоєнні світу в ході історичного розвитку суспільства [4, с. 29].

Специфіка культури, як якісної характеристики духовно практичного освоєння людиною світу (зовнішнього та власного, внутрішнього), відбивається в тому, що вона (культура) свідчить, якоюсь мірою людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе такою. Культура, як і праця, робить людину людиною. Але якщо праця – це єдина соціальна субстанція, що створює людину та розвиває її сутнісні сили, то культура є єдиною соціальною мірою, демонструючи, она наскільки стала людиною. Інше кажучи, культура – це якісна характеристика розвитку суспільства.

Аналіз сутності культури, її місця, ролі в суспільстві дозволяє виділити основні взаємопов'язані сторони та аспекти [11, с. 37]:

- культура – народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини;
- культура – процес творчої діяльності людини, спрямованої на пізнання навколишнього світу і самої людини в цьому світі, на отримання об'єктивної і достовірної інформації про світ, де головну роль грає наука і мистецтво;
- культура покликана допомогти людині не тільки пізнати світ самої себе, але й визначити своє місце в світі, світоглядні установки; культура містить в собі сутність досягнутих людиною в процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей, а також відповідних ціннісних орієнтацій людини в світі; культура, створюючи необхідні для орієнтації людини у світі норми поведінки та оцінки, забезпечує регулювання соціальних відносин людей;
- культура виступає як потужний фактор формування людських сутнісних сил, формування людини в людині, перетворення її природних захоплень, потреб, емоцій у справжні людські. Саме в цьому полягає її гуманістичний зміст.

Говорячи про культурологічний аспект в освіті, потрібно звернутися до поняття „культурології”. Культурологія, як відносно самостійна наука, як навчальна дисципліна з'явилася порівняно недавно, саме поняття „культурологія” з'явилося на початку XIX ст. Культурологією називають науку про культуру, її сутність, закономірності, взаємовплив національних культур, цивілізацій. Культурологія містить в собі теорію культури та історію культур. Теорія культури вивчає сутність, закономірності розвитку культури, досліджує процес виникнення і розвитку конкретних, які існували й існують, культур та цивілізацій.

За специфікою свого предмета і методів дослідження, культурологію відносять до класу гуманітарних наук. Гуманітарні науки (мовознавство, психологія і тощо) у суті є науками про культуру в широкому сенсі слова. Мовознавство, мистецтвознавство, літературознавство, політичні, юридичні науки вивчають різні аспекти, сторони культур, але не вивчають культури в цілому, що є власним предметом культурології як науки [4, с. 58].

Теоретичне осмислення закономірного характеру взаємозв'язку освіти і культури, їхньої ізоморфної тотожності дозволяє висунути гіпотезу про перспективність і продуктивність використання культурологічного підходу як концептуальної основи модернізації змісту освіти.

У побудові змісту освіти культурологічний аспект розцінюється як реалізація гуманістичної установки в розумінні соціальної функції людини, яка передбачає включення в контекст змісту освіти структури культури в різних її проявах, насамперед духовної культури [7, с. 45].

Компонентами змісту освіти визнаються загальна, базова і професійна культури. Інтегральним результатом культурологічної спрямованості змісту освіти виступає становлення людини, готової до гуманістично орієнтованого вибору, що володіє багатфункціональними компетенціями [12, с. 182].

На нашу думку, культурологічний аспект до концептуалізації змісту освіти підкреслює позицію, згідно з якою культура, виступаючи його основним джерелом, розглядається як цілісність, розвивається і функціонує за особливими законами.

У словнику культурологічний аспект визначається як конкретно-наукова методологія пізнання та перетворення педагогічної реальності, основою якої є аксіологія; бачення освіти через призму поняття культури, тобто розуміння її як культурного процесу, котрий відбувається в культуровідповідному середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і слугують людині, котра вільно проявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей [14].

За іншим визначенням культурологічний підхід – це напрям у педагогічній практиці, в основі якого лежить принцип культуровідповідності освіти, котрий жодним чином не суперечить науковому змісту освіти, а доповнює його та збагачує [2, с. 184]. Вказується, що цей підхід забезпечує справжню гуманізацію та гуманітаризацію освіти.

В. Гура бачить суть кризи системи освіти в розходженні двох магістральних її напрямків: інформатизації та гуманітаризації. Досягти синтезу цих двох напрямків і подолати схематизм технократичного підходу, на його думку, можливо, передусім, шляхом вироблення культурологічного підходу, котрий, „базуючись на конструктивній концепції культури, допоміг би подолати протиріччя обезособленого (рос. обезличенного) уявлення людини... і повернути учневі його суттєво людські характеристики як вільної особистості, яка самовизначається і знаходиться в неперервному діалозі з собою, з іншими особистостями і творами культури” [3, с. 4]. Суть культурологічного підходу згаданий автор бачить у тому, що в центрі уваги повинна опинитися людина як суб'єкт культури, а навчальне середовище повинне розбудовуватися, передусім, як культурне середовище. Відповідно, він дає наступне визначення культурологічного підходу: це „таке бачення людини крізь призму понять культури, яке дозволяє розглядати людину в навчальній діяльності як вільну, активну індивідуальність, здатну до самодетермінації в горизонті особистості в результаті спілкування з іншими особистостями, культурами, як в межах сьогоденного життєвого світу особистості (Малий час культури), так і в інших епохах (Великий час культури)” [2, с. 11]. Оскільки таке визначення видається дещо ускладненим, ми резюмуємо його наступним чином: згідно з культурологічним підходом, людина розглядається як вільна особа, котра через буття в культурі самовизначається як особистість.

В. Гура формулює положення культурологічного підходу наступним чином: а) перехід від схеми „учень – навчальні засоби – знання” до схеми „учень – культура – навчальні засоби – знання”; б) контекстна обумовленість навчального матеріалу та багаторівневість діалогових відносин всередині навчального тексту; в) введення в якості ланки системи навчання підсистеми психологічної підтримки з метою підтримки діалогових стосунків; г) задоволення інформаційно-пізнавальних потреб учнів і їхнє стимулювання [2, с. 11]. Також згаданий автор пропонує структуру культурного інформаційно-пізнавального середовища, яке повинне бути створене в навчальному закладі відповідно до культурологічного підходу: а) підсистема психолого-педагогічної діагностики; б) інформаційно-орієнтовна підсистема; в) інформаційно-навчальна підсистема. Робота цього середовища відповідає наступним принципам: а) принцип діалогового спілкування з середовищем; б) принцип культурно-контекстного обґрунтування ключових понять у навчальних модулях; в) принцип особистісного культурного розвитку в умовах середовища [2, с. 29].

В. Гура розробляв свій варіант культурологічного підходу безпосередньо для застосування у викладанні технічних дисциплін, пов'язаних із інформаційними технологіями, і культурне середовище, котре конструється ним у рамках цього підходу, є, передусім, комп'ютерним навчальним середовищем. Проте ряд викладених ним положень цього підходу можуть бути використані в більш широкому освітньому контексті як у технічній, так і в гуманітарній освіті. Найбільшу цінність, на нашу думку, мають принципи створення культурного навчального середовища, контекстна обумовленість навчального матеріалу та багаторівневість діалогових відносин між одиницями навчального матеріалу.

І. Колмогорова, розробляючи культурологічний підхід до формування педагогічної культури вчителя [6, с. 163], визначає цей підхід як „сукупність теоретико-методологічних положень та організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для освоєння й трансляції педагогічних цінностей і технологій, котрі забезпечують творчу самореалізацію особистості вчителя у професійній діяльності” [3, с. 166]. Зв'язок такого підходу з культурою забезпечує передусім, акцент на професійних цінностях і самореалізації вчителя у професійній діяльності. Аналізуючи поняття „культура” у контексті культурологічного підходу в освіті, авторка наголошує на людинотвірній функції культури, і на тому, що входження людини в культуру є процесом відтворення людини як суб'єкта практичного, теоретичного та ціннісного відношення до світу [3]. На нашу думку, таке розуміння культурологічного підходу відповідає передусім цивілізаційному, нормативному аспекту культури [1, с. 184] і не реалізує повною мірою діалогічної настанови.

О. Тюрдьо розглядає окремий аспект культурологічного підходу в освіті, а саме інформаційно-культурологічний підхід [9, с. 41]. Головну мету цього підходу вона вбачає у формуванні комунікативної компетентності в полікультурному середовищі, тобто забезпечення практичних цілей вивчення іноземної мови. Суть практичної реалізації такого підходу полягає у створенні за допомогою різних педагогічних методів і технік, передусім, емоційно забарвленого навчально-культурного середовища, завдяки чому формується особистісне ставлення учнів до навчального матеріалу.

А. Погодіна розглядає культурологічний підхід як засіб для аналізу і вибудовування передусім організаційної культури навчального закладу [6]. На її думку, сформована організаційна культура передбачає формування спільного простору, включаючи цінності, норми, поведінкові моделі. Ми вважаємо, що такий простір складає суттєву частину культуровідповідного освітнього середовища, котре є однією з важливих засад реалізації культурологічного підходу в освіті.

Таким чином, основні узагальнення щодо культурологічного аспекту зводяться до наступного: бачення освіти як феномена культури; культурологічний підхід стає найважливішою умовою розвитку освіти і засобом реалізації ідеї її гуманізації; наближення освіти до людини через культуру; визнання підходу вирішальним фактором розвитку професійно особистісних якостей; єдність аксіології і культурної антропології для забезпечення комплексності наукового підходу [7, с. 184].

Аналіз сучасних тенденцій та проблем розвитку освіти показав, що і вітчизняна, і зарубіжна школа приділяють особливу увагу виховній стороні змісту освіти. Високі вимоги пред'являються не тільки до студентів, але й до їхнього духовно морального вигляду, відношення, до колег, товаришів, суспільства і навколишнього середовища.

Концепція культурологічних основ цілісності змісту освіти базується на тотожності систем освіти і культури, відображеної у моделі гуманітарної культурно освітньої системи. Цілісність змісту освіти розглядається в єдності наступних аспектів: культурологічній сутності змісту освіти, культурологічно особистісного підходу до проектування змісту освіти. Це дає підстави розглядати категорії „освіта”, „людина” і „культура” як підсистеми єдиної гуманітарної культурно освітньої системи, яка може служити методологічною моделлю розробки культурологічних освітніх підходів, концепцій, парадигм. Виділення підсистеми „людина”, як окремого системного елемента, є принциповим і суттєвим моментом, який підкреслює той факт, що в загальній цілісній гуманітарній культурно-освітній системі людина виступає суб'єктом у відношенні до культури, і до освіти [3, с. 45].

Отже, культура – це внутрішній духовний зміст цивілізації, тоді як цивілізація це лише матеріальна сторона культури. У змісті освіти культура знаходить своє відображення в духовних цінностях, досягненнях філософії, творах мистецтва, а цивілізація характеризується рівнем технологічного, господарського, соціально-політичного розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О., Медінцев В. О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*. 2011. № 3. С. 7–14.
2. Батракова С. Н. Методологические проблемы становления педагогического процесса формирования целостной личности. *Мир психологии*. 2004. № 4. С. 183–193.
3. Гура В. В. Культурологический подход как теоретико-методологическая основа гуманизации информационных технологий обучения : автореф. дис. канд пед. наук. 13.00.01. Ростов-на-Дону, 1994. 16 с.
4. Гуревич П. Культурология : учебник. Москва : Гардарики, 2005. 280 с.
5. Даль В. І. Тлумачний словник російської мови В. І. Даля онлайн. URL : http://slovoonline.ua/slovar_dal (дата звернення : 01.04.2019).
6. Колмогорова И. В. Культурологический подход к формированию педагогической культуры учителя. *Известия Уральского государственного университета*. 2008. № 60. С. 163–167.
7. Кремень В. Г. Духовність і культура суспільства визначаються розвитком освіти. *Освіта у полікультурних суспільствах* / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, Є. Нікіторовича, С. Сисоєвої. Варшава : Вища педагогічна школа СПВ. Університет в Б'ялостоці, 2012. С. 45–55.
8. Огнев'юк В. О. Роль освіти у формуванні цінностей демо-кратичного суспільства. *Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти* : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2011. 433 с.
9. Погодина А. В. Культурологический подход в социально-психологических исследованиях образовательных учреждений. *Психологическая наука и образование*. 2010. № 1. С. 41–47.
10. Сисоєва С. О. Розвиток освіти в умовах полікультурного глобалізованого світу. *Культурно історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти* : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2011. С. 49–56.
11. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти. *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15 річчя АПН України)* / ред. кол. Сухомлинська О. В., Бех І. Д., Луговий В. І. Київ : Педагогічна думка, 2007. Т.2. Дидактика, методика, інформаційні технології. С. 37–45.
12. Флиер А. Категории культурологи. *Культурология. XX век : словарь*. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. С. 182–183.
13. Цицерон М. Латинские пословицы, изречения и крылатые выражения. URL : <http://www.latinpro.info> (дата звернення : 01.04.2019).
14. Tulli M. Ciceronis Tusculananum disputationum Liber secundus, 13. URL: http://mirslouvrei.com/content_eco/kulturologicheskij-podxod - 32415.html.